În arhiva lui: Eliade (I)

Eugen CIURTIN

Institutul de Istorie a Religiilor, Academia Română
Institute for the History of Religions, Romanian Academy
E-mail: e.ciurtin@ihr-acad.ro

In His Archive: Eliade (I)

Abstract: The present series offers an anthology of excerpts from all types of Mircea Eliade's writings, either unpublished or published as journals, reminiscences, memoirs, articles, essays, and shorter pieces, which may as a whole describe his own production and continual re/use of personal manuscripts. There is at present no systematic inquiry into the nature, form, quantity, and scope of his lost Bucharest archive. The rather large amount of Eliade Bucharest manuscripts sold through auctions since 2017 has already lethally interfered with the integrity of Eliade's archive, as he bid farewell in August 1942 and the subsequent material owners offered after Eliade's death no public catalogue or minimal listing of identified manuscripts, no indices, and almost no proper clues regarding its very size. Meanwhile, some manuscripts from this archive were sold directly by Eliade estates to public institutions in Romania (1986-1989) or sold directly to two public libraries in Bucharest by the sole material owner (and for his own personal benefit), in March-December 1989. Eliade's published and especially unpublished manuscripts auctioned since 2017 are extraordinarily diverse, and only a part have been rescued by public institutions (17 manuscripts by the Library of the Romanian Academy in 2021, 67 manuscripts by the donors of the Institute for the History of Religions of the Romanian Academy in 2002, and several others at present under critical scrutiny, in 2023 and by the donors of the same Institute). All these manuscripts are only a fragment from the full archive Eliade left for good in Bucharest in 1942. Synoptic re-reading may thus help indeed improve our knowledge of that very archive, its content being a source of endless litigious intervention. The series complements ECCE | The Complete Critical Edition of Mircea Eliade's Scholarly Works before 1945, under the aegis of the Institute for the History of Religions, as well as MEUM | Mircea Eliade's Unpublished Manuscripts from Private Collections, published by Eugen Ciurtin and Andreea Apostu in Transilvania 51 [155] (2023), no. 1, pp. 1-22 (Critical edition), no. 2, pp. 1-16 (Concordances A-E), and no. 3, pp. 1-16, with forthcoming instalments in 2023.
Keywords: Mircea Eliade, Romanian culture, private diaries, manuscript studies, critical editions, private collector, history of religions, South Asian studies.

Citation suggestion: Ciurtin, Eugen. "În arhiva lui: Eliade (I)". *Transilvania*, no. 4 (2023): 52-64. https://doi.org/10.51391/trva.2023.04.07.

În arhiva bucureșteană a lui Eliade au intrat puțini în afara lui însuși. Nici chiar el nu a mai avut acces la totalitatea manuscriselor sale de tinerețe după august 1942. A început să afle câteva vești despre marile și extrem de multele manuscrise pe care le lăsase la București începând abia din toamna lui 1981, la inițiativa prietenului lui Constantin Noica.

Când a avut acces integral Mircea Eliade la propriile sale manuscrise elaborate până la 35 de ani? În 1996, înainte de apariția *Jurnalului* din perioada portugheză, M. Handoca a conchis într-un subtitlu că Eliade a rămas „[l]a București pentru zece zile": „Dacă Nina a făcut cinci-șase [*sic*] drumuri în țară, rămânând de fiecare dată câteva săptămâni, soțul ei a mai revenit o singură dată, în iulie 1942. | În cele zece zile petrecute la București [...] După cele zece zile petrecute «acasă», în drum spre Lisabona, s-a oprit la Berlin [...]"[1], însă datează și el vizita prilejuită de Mircea Goruneanu[2] la Carl Schmitt în „august 1942"[3]. În lipsa surselor inedite românești, istoricul religiilor Cristiano Grottanelli o data mai întâi în iulie 1942, corectând apoi cu august[4].

Despre chiar această ultimă perioadă la București și a ultimelor zile de contact direct cu arhiva există mai multe incertitudini. Ulterior, în jurnal și mai ales în memorii, Eliade a afirmat că nu a avut cum să îl revadă pe fostul său prieten Mihail Sebastian, nici pe Camil Petrescu,

prieten al acestuia, ca și al lui. Nu l-a revăzut de altfel nici pe Al. Rosetti, care urma să-i publice alte cărți. Dincolo de ceea ce spune Eliade despre sine, există alte mărturii că i-a reîntâlnit, și anume în regim relaxat și în public, pe N.I. Herescu, Ioan Coman și chiar Ionel Teodoreanu. Astfel, Gh. Bulgăr, pe atunci un tânăr de 22 de ani, bibliotecar al Seminarului de limbi clasice condus la Universitatea din București de președintele SSR, N.I. Herescu, avea să relateze în 1984 într-un interviu acordat lui M. Handoca:

„peste vară, în 1942, [...] nu aveam de unde să plec din București vara. Ieșind într-o seară pe Calea Victoriei, l-am [1998: *auzit și*] văzut pe Mircea Eliade la Capșa, unde intrasem invitat de prietenul meu din liceu, regretatul poet Ion Șiugariu [1998: *cu foarte regretatul meu amic, poetul Șugariu*] [...] Mircea Eliade revenise atunci în țară; era la Capșa cu Herescu și Ionel Teodoreanu și povesteau între ei. Șugariu îmi zice în șoaptă [1998: *Zice Șugariu*]: «Ai auzit ce a zis Eliade? – Nemții nu vor rezista nici 2-3 ani în Rusia, dar Anglia mai rezistă și 20 și-i va nimici; ăsta-i sentimentul general în Apus...! [...]» [...] Noi am mai stat acolo, dar ei au plecat mai repede; trei oameni mari, diferiți ca preocupări și profesiune [1998: *trei firi deosebite, trei talente mari*] [...] Eliade era sobru, – nimic teatral, [ci] reflexiv și grav [1998: *sobru – nimic teatral, reflexiv* {sic}], o figură memorabilă. Altă dată l-am văzut [tot la Capșa?] cu profesorul meu de greacă Ioan Coman, colaborator al lui Eliade la revista *Zalmoxis* [1998: *însoțindu-l pe profesorul Ioan Coman, cu care lucra la* Zalmoxis]"[5].

De la acel moment 1942 și până astăzi, sursa principală la care trebuie să ne întoarcem, când ne propunem să evaluăm manuscrisele lui Eliade, este chiar Eliade însuși. Am observat, în cursul campaniei de salvgardare a fostei sale arhive începută în 2019, că informațiile publice despre amploarea incomparabilă a arhivei, conținutul ei manuscris (mai ales) inedit și modalitățile prin care Eliade își redacta și pregătea pentru tipar propriile sale manuscrise sunt informații extrem de precare. De unde necesitatea acestei microantologii, însoțită de comentarii minime. Ea privilegiază, tocmai, episoadele de *regăsire* a arhivei: în 1932 după India, în 1938 după detenție, în 1942 după Anglia și Portugalia, în jurnale și memorii după 1945 prin amintire, indirect după 1981 de la distanță și mult ecranat de competențele acordate manuscriselor lui în ultimul deceniu comunist. Și, mult dincolo de acest autor, după 2019.

De-a lungul ultimelor decenii postdecembriste, cea mai mare influență repurtată de un exeget al operei lui Eliade asupra operei lui Eliade a fost mai mult decât o influență – a fost o ratificare a interdependenței nemiloase a mai multor epoci istorice – și nu a aparținut unui exeget propriu-zis: ci dezmembrării lipsite de minimă catalogare și scoaterii treptate la licitație a arhivei sale bucureștene.

1. *Șantier*, [1929-1931/1935] 1935:

„Am stat de dimineață și până seara la birou, transcriind, adnotând, refăcând texte mai vechi. Am descoperit o duzină de hârtiuțe în sertarul biroului, și toate mi s-au părut admirabile, vrednice de a fi copiate în jurnal. O febră intelectuală, o voluptate cu care mă întâlnesc extrem de rar: aceea de a mă «edita», de a răscoli prin hârtii pentru a găsi o însemnare prețioasă, o frază justă, o stare de suflet obscură care nu trebuie pierdută. Citesc în special notele din Chandernagore, și le transcriu pe curat, în ordine. Îmi place chiar aspectul lor fragmentar; sunt unele fraze fără încheiere, pe care le las așa, ca să-mi păstrez intacte amintirile..."[6].

2. „Pagini regăsite", *Vremea*, 4 decembrie 1938:

„Nimic nu mi-ar fi plăcut mai mult decât să clasez, să copiez și să amplific fragmentele acestea pe care le scriu întotdeauna grăbit, entuziasmat, convins fiind că notezi un gând de mare preț, și le regăsești la o eventuală recitire palide, fracturate până la desfigurare, reci, depărtate de tine".

3. Decembrie 1938, însemnări scrise la regăsirea manuscriselor, arhivei și bibliotecii din strada Palade nr. 43, după aproape cinci luni de arest (București, Miercurea-Ciuc, Moroieni) și nepublicate în timpul vieții:

„Cetind și transcriind notele acelea uitate din caietul de astă vară [*scil*. până în 14 iulie 1938], m-a apucat deodată dorul de **a aduna la un loc toate însemnările și jurnalele intime din ultimii ani**. Lucrul acesta mi se întâmplă foarte rar. Sunt unul dintre oamenii pentru care trecutul – cât ar fi el de patetic sau glorios – contează foarte puțin. Indiferența aceasta față de trecut, recunosc, este o cucerire dobândită cu neodihnite eforturi, în decurs de mulți ani. [...] | De abia după ce am descoperit *Bhagavad-gītā*[7] și am deprins[8] o anumită placiditate orientală, am scăpat definitiv de sentimentul trecutului, de obsesia curgerii timpului și a zădărniciei universale. Uneori, e drept, îmi plăcea să-mi amintesc întâmplări de mult petrecute - și atunci **răsfoiam prin caiete vechi, prin maldărul de hârtii uitate de Dumnezeu**. Alteori, în India, când eram foarte singur[9], mă năpădea brusc o pasiune nejustificată pentru propria mea viață, pentru toate «momentele» și mărunțișurile pe care le cunoscusem – și atunci **începeam să caut orice urmă, orice însemnare, orice hârtiuță, și le adunam cu voluptate, le transcriam, ca și cum aș fi fost editorul pios al jurnalelor unui om mort de mult**. **Păstram pe atunci** [1928], **cum păstrez de 10 ani încoace, un jurnal intim**, dar numai anumite întâmplări și foarte puține mărturisiri erau înregistrate în paginile lui. **Majoritatea observațiilor se risipeau în hârtiuțe și caiete** – iar *Jurnalul* deplângea adesea puținul interes pe care i-l arătam. În loc să las să se scrie cu timpul un singur *opus magnum* al vieții mele intime (intime, mai ales în sensul spiritual), mă risipeam într-**o puzderie de caiete, fragmente, jurnale de conversații și eseuri neterminate**. Adevărul era că ***Jurnalul* se afla întotdeauna prea departe**; nu mi-era la îndemână, și **în loc să-l scot din sertar ca să notez ceva preferam să scriu**

pe o foiță de hârtie, să scriu cât mai repede, nu pentru că mi-era teamă că «aleargă gândul», ci ca să mă liniștesc, să am impresia că mi-am făcut datoria față de mine, că «am luat notă» de ceea ce solicita în acea clipă întreaga mea ființă - și să pot să mă întorc liniștit la lucru sau în vis. | Totuși, cu câtă exactitate notam în *Jurnal* **acele rare și scurte crize de pasiune pentru «textele mele» pulverizate în atâtea caiete!** Există o pagină (publicată în *Șantier*, p. 120) de patetic entuziasm, în care mărturiseam pasiunea cu care **transcrisesem nenumărate hârtiuțe găsite în sertarele biroului meu**. (Locuiam atunci în Ripon Street și aveam un birou de colegiu, cumpărat dintr-un magazin de vechituri, atât de mic încât abia găseam loc să-mi întind dicționarul lui Monier-Williams[10]. La plecarea mea [noiembrie 1931], am dăruit biroul acesta lui John, care avea pe atunci, prin 1931, vreo 12 ani. În ziua plecării, l-am văzut cum lucrează [*sic*], cu coatele bine rezemate de birou, și mi-am dat seama că lui i se potrivește de minune...) | Transcriu câteva rânduri [...][11] Notele acelea din Chandernagore **le voiu publica într-o bună zi, laolaltă cu alte «pagini regăsite»**. Dar îmi amintesc ce-mi spunea M.S.[12] despre mărturisirea aceasta din *Șantier*: că aduce mult cu obsesiile lui Barbellion față de propriile sale jurnale, grija cu care își transcria el însemnările și spaima ca nu cumva să și le piardă în vreun bombardament aerian. Într-adevăr, uneori *eram* foarte mult Barbellion; și nu mă îndoiesc nici astăzi că mă număr printre cititorii săi care i-au înțeles mai desăvârșit *Jurnalul unui om dezamăgit*. [...] Și cu toate acestea, în timp de Barbellion[13] își păstra și își apăra jurnalele cu furia și exasperarea tânărului scriitor care știe că n-a compus nimic altceva de valoare decât un jurnal intim (singurele lui publicații fuseseră câteva memorii științifice) – pasiunea mea intermitentă pentru propriile-mi texte intime își avea cu totul alte rădăcini. | **Voiam să mă regăsesc în atâtea notații fugare, să mă refac, să mă *totalizez***. Întotdeauna am avut impresia că viața, înainte de a mă risipi, mă *despică*. De această despicare (în două, în zece, în o sută) am avut mereu teamă. și uneori mă cuprindea dorul după mine însumi mai întreg, integrat într-un eveniment, într-un peisaj, într-o pasiune – dar, *integrat*, adică adunat la un loc, «totalizat». Nu interesul literar sau anecdotic pentru anumite gânduri și mărturisiri, nici eventuala nădejde a unei glorii postume îmi alimenta **acea pasiune (de altfel sporadică și fulgurantă) de a mă «edita»**. (Cineva care și-a editat cu adevărat notele, scrisorile și chiar extrasele din cărțile cetite, a fost Samuel Bultler...) | Cum mărturiseam adineaori, pe neașteptate, după răsfoirea carnetului de însemnări de astă vară, am început să răscolesc sertarele. Știam că voiu găsi oriunde, **printre caiete sau în plicuri, destule note și hârtiuțe** care să mă plimbe prin atâtea aventuri depășite, prin **cărți plănuite cândva și nescrise**. E întotdeauna agreabil să constați câte lucruri mari și importante n-ai făcut. E melancolic, recunosc, dar este și agreabil. Îți dai atunci seama, încă o dată, ce comori zac îngropate pretutindeni – în eventuala ta lene, în întâmplări neprielnice, într-un viitor foarte vag. (Cât ar părea de neverosimilă construcția gramaticală a frazei acesteia, este totuși justă. Recitiți!) Constați, pentru a câta oară?, că ești un om extraordinar, că **din firimiturile tale alții și-ar clădi o operă întreagă, că planurile întreprinderilor tale ar sperja o Academie**. | Unele din primele lucruri întâlnite **în cel dintâi sertar** a fost **dosarul în care închisesem**, într-o seară din luna iulie [înainte de 14 iulie 1938], **manuscrisul unei cărți științifice**. N-am crezut că îl voi găsi acolo. L-am răsfoit cu emoție, cu uimire. Știam vag că ajunsesem cu scrisul la un anumit capitol. Dar de data aceasta mi-am amintit în cele mai mici amănunte seara când l-am întrerupt. Îl închisesem atunci, obosit, cu gândul că îl voi relua a doua zi dimineața și cu nădejdea că voi încheia, până a doua zi seara, capitolul în lucru... | Trecuseră aproape cinci luni, și **descopeream cu emoție ciornele, planurile, fișele**. Am început să citesc, ca să-mi reamintesc unde ajunsesem cu scrisul, și să-mi dau seama în ce măsură mă mai interesau lucrurile acestea atât de grave și atât de depărtate de sufletul meu astăzi. Aparțineau, fără îndoială, unui alt timp, unui alt ciclu. Și ceea ce mă emoționa mai mult era **hârtia îngălbenită pe care copiasem, cu cinci, șase ani înainte, anumite pasagii erudite; toate însemnările acestea, toate fișele acestea, deși adunate în decurs de șase ani, alcătuiau un corp viu, își răspundeau una alteia, din biblioteci diverse, din țări depărtate, pe deasupra anilor**. Acum, totul mi se părea egal de inactual, de ireal, hârtia galbenă, de ani, ca și pagina întreruptă cu câteva luni în urmă[14]. [...] Nu-i nimic pentru mine, cel de acum, în **acest dosar cu însemnări și ciorne științifice. Îl închid și caut mai departe**. Dar asta presupune o serie de lămuriri preliminarii. **Sertarele unui birou nu sunt un lucru ușor de închipuit**. [...] | Cu atât mai serios mi se pare lucrul acesta când e vorba de sertarele unui scriitor. **Tot ce atinge activitatea unui scriitor – biblioteca lui, hârtia pe care scrie, masa de lucru, lampa la care veghează – participă la o anumită magie secretă**. Am uneori impresia că ele alcătuiesc laolaltă o insulă fermecată de singurătate, bântuită de atâtea fantome, intoxicată de melancolie și vis. **Toate acestea au asistat, în chip real, la foarte multe secrete. Mai pot fi ele, oare, ghicite – dacă nu descifrate și reconstituite?...**"[15].

4. *Jurnal*, 1 noiembrie 1940, Oxford:

„de **când am plecat din țară, 19 aprilie** [1940], n-am scris nimic"[16].

5. *Jurnal*, 1 noiembrie 1940, Oxford:

„Mă hotărăsc să încep *Viață nouă*. Planul – cât era – l-am lăsat în **notele mele de la București** [...] **Eu scriu foarte repede**. De data aceasta, voi lucra cu multă atenție"[17].

Jurnal, 28 august 1941:

„Din nefericire, eu **am fost învățat să scriu repede**"[18].

6. *Jurnal*, 4 noiembrie 1940:

„[{Re}**Scrie ca lumea fraza de mai sus!**]”[19].

7. *Jurnal*, 15 noiembrie 1940:

„Regret imens că nu pot reciti *Întoarcerea* și *Huliganii*, îndeosebi [pe] acesta din urmă. Nu mai știu cum arată la față Dav, bunăoară. Și M[anu]s[cri]sul *Ștefaniei* mi-ar fi de folos”[20].

8. *Jurnal*, 14 decembrie 1940:

„Întrerup romanul la 10 dec[embrie] din cauza bolii mele și a agitației permanente în care m-au azvârlit evenimentele (dezastrul italienilor, întâmplările din țară etc.) Mă pasionez de filosofia religiilor și **încep să lucrez la planul *Introducerii în istoria comparată a religiunilor*, carte pe care o port în cap de vreo doi ani**”[21].

9. Scrisoare către Nina Eliade, 29 aprilie 1941, despre *Zalmoxis* 2 (1939) [1940]:

„E splendid, dar, **după câte mi-am dat seama răsfoindu-l, cam prea multe greșeli de tipar în articolul lui C.[oomaraswamy] și al meu**”[22].

10. Scrisoare către Nina Eliade, 29 aprilie 1941:

„Nu lucrez, pentru că nu am timp, nici loc, nici dispoziție. De altfel, **sunt suspendat de manuscrisele lăsate în voia prietenilor**. Dacă măcar ar fi avut idea să le aducă la aeroport; le lua Câmpeanu, care nu avea bagaje. Dar **așa mă răsplătesc pe mine oamenii...**”[23].

11. Scrisoare către Nina Eliade, 30 aprilie 1941:

„nu cred că voi face purici prin străinătate. Viața mea, de mai bine de un an, e sterilă. Am bani de masă și casă, dar n-am timp să lucrez. **Era de o mie de ori mai bine la București, sărac, dar creator**. Nu pot scrie nopțile dacă ziua mi-am pierdut-o într-o activitate neinteresantă și în vorbărie. **Într-o zi, am să mă hotărăsc să mă întorc la biroul meu din strada Palade**. **Am atâtea opere în cap, și timpul trece**”[24].

12. Scrisoare către Nina Eliade, 4 mai 1941:

„sunt din ce în ce mai deprimat și mai dezgustat de această viață sterilă, și mă întreb dacă n-ar fi fost mai bine să mă întorc odată cu tine și să rămân acolo [la București]”[25].

13. Scrisoare către Nina Eliade, 6 mai 1941:

„**Azi am intrat în posesiunea manuscriselor de la Londra**. Ce bucurie am avut **regăsind în pachetul pecetluit cu șaptesprezece peceți frumoasa mea geantă din piele de porc**. După câte am putut să-mi dau seama, nu lipsesc decât câteva broșuri nemțești. **Manuscrisele propriu-zise sunt intacte**. [...] **Dacă aș avea terminată opera vieții mele – *Viață Nouă* [sic] și *Istoria religioasă a Daciei* –**, m-aș retrage mâine într-o mânăstire, singurul loc pentru cei ce cred în valorile permanente ale spiritului și au groază de descompunerea lentă a traiului bun. Mă simt singur și izolat printre cei vii. Adevărata mea comuniune o găsesc într-altă parte, în viața care începe de abia cu prima lopată de pământ zvârlită într-un mormânt. | Dar, deocamdată, nu pot face filosofie, cu atât mai puțin călugărie. **Trebuie să accept această viață până ce voi termina opera. Mă întreb însă dacă o voi putea termina în condițiile de lucru care îmi sunt date de un an încoace și dacă n-ar fi mai bine să mă întorc în țară, să mă retrag într-un colț și să scriu zi și noapte. Încă nu m-am hotărât ce-am să fac**”[26].

La 15 mai 1942 e chiar mai radical, în direcția inversă solitudinii:

„Recunosc, Dumnezeu e de partea comuniștilor. [...] Cred că ar fi fost de o mie de ori mai bine să lupt în Crimeea”[27].

14. *Jurnal*, 7 mai 1941, Lisabona: „**Manuscrisele de la Londra** au sosit ieri”[28]. Cea mai bună descriere a acestui transport de manuscrise o dă într-o scrisoare către Alexandru Rosetti din 14 mai 1941:

„Acum vreo două săptămâni [*sic*: opt zile], am avut o surpriză: **am primit manuscrisele și fișele mele de la Londra**, care așteptau în birourile cenzurii din februarie. [Vă] închipui[ți] **ce desperare mă cuprinsese la gândul că munca mea de zece ani (fișele *Mătrăgunei*), manuscrisul romanului, manuscrisul *Introducerii în istoria religiilor* și alte studii începute** – ar fi riscant să se piardă sau să ardă într-unul dintre acele triste incendii londoneze. Din fericire, s-a întâmplat altfel. **Cele trei kilograme de hârtie scrisă** (ca să citez modesta expresie a dlui Lovinescu – «mâna mea, care... un vagon de hârtie...») **stau iarăși pe masa mea de lucru, așteptând zile mai bune**, ca să-și sporească oarecum cantitatea (la opt kilograme – mă opresc!)”[29].

15. Scrisoare către Nina Eliade, 7 mai 1941:

„Dacă afli cumva de la [Dumitru] Caracostea că ***Insula lui Euthanasius* nu se va tipări curând, cere-i manuscrisul înapoi și adu-l cu tine, ca să-l revizuiesc aici. Același lucru cu broșura** [*Mitul reintegrării*] **de la «Vremea»**. Dacă frații Donescu îți spun că e prea înaintat sezonul acesta, **ia m[anu]s[cri]sul și adu-l.** Li-l voi trimite eu printr-un curier, într-o lună, două”[30].

16. Scrisoare către Nina Eliade, 8 mai 1941:

„Cum **eu mă «montez» greu la scris**, abia dacă am două ceasuri de lucru pe zi. | [...] acum **scriu cu voluptate și beau, după obiceiul meu, multă apă**. | *À propos* de roman: nu

uita, te rog, **m[anu]s[cri]sul *Ștefaniei* (în ultimul sertar al biroului meu)**, *Întoarcerea* și *Huliganii*"[31].

17. Scrisoare către Nina Eliade, 9 mai 1941:

„Eu nu știu ce să mai cred de prietenii noștri. Au aflat că te-ai întors, și nu vrea nimeni să te viziteze..."[32].

18. *Jurnal*, 14 iunie 1941, Cascais:

„Ar trebui alăturate acestui *Jurnal* și însemnările asupra romanului [*Viață nouă*] care sunt în mapa m[anu]s[cri]sului"[33].

19. *Jurnal*, 22 iulie 1941, Cascais:

„Fac socoteala tuturor paginilor [pentru *Viață nouă*]: o sută douăzeci și șase, în aproape nouă luni de zile. **Pentru fecunditatea mea, e umilitor**. [...] Dacă vreau să țin la curent acest jurnal cu mersul romanului, ar trebui **să transcriu și notițele care se găsesc în cartoanele manuscrisului**. Ele vorbesc mai mult despre descoperirile pe care le fac"[34].

20. *Jurnal*, 27 iulie 1941:

„Neapărat trebuie să revin asupra lui Tuliu, într-un capitol special, în care să-i explic filosofia, nu cumva să creadă cititorul că are de a face cu un simplu «ocultist» de bâlci. **În fond, teoriile lui nu-mi sunt cu totul streine**. Tuliu va spune ceea ce – **din motive felurite, asupra cărora nu e locul să stărui aici – au n-am avut niciodată curajul să mărturisesc în mod public. Doar dacă, uneori, am mărturisit câtorva prieteni credințele mele «tradiționaliste» (ca să folosesc termenul lui René Guénon).** | Am să-l fac pe Tuliu să ia parte la deschiderea cursului lui Nae. (Cu acest prilej, și **o critică – din punctul de vedere metafizic, antiistoricist – a teoriilor lui Nae**)"[35].

21. *Jurnal*, 9 august 1941:

„Toată ziua de azi am cheltuit-o într-o luptă cumplită cu inspirația. **De două ori am abandonat manuscrisul și m-am trântit furios pe canapea, încercând să dorm**. [...] Capitolul cu lecția de deschidere a lui Nae merge greu. Mă deprimă senzația de factice, de eseu. Proză descriptivă, fără viață"[36].

Ca să îmbunătățească acest capitol, îi va scrie lui Constantin Noica din Cascais, la 21 septembrie 1941:

„Ai putea să-mi trimiți rezumatul sau măcar o pagină din lecția de deschidere a lui Nae [Ionescu] din 1935? Am nevoie de ea pentru roman"[37].

22. *Jurnal*, 29 august 1941:

„Nu știu dacă acest «jurnal de roman» va fi publicat vreodată – în timpul vieții mele, sau după"[38].

23. Scrisoare către Constantin Noica, Cascais, 21 septembrie 1941:

„Te-aș ruga însă să vezi tu **ce se întâmplă cu *Mitul reintegrării***, cărțulia de la *Vremea*. [Vladimir] Donescu i-a spus Ninei, în mai, că **e sub tipar. Dacă nu s-a cules – trimite-mi manuscrisul (nu prin poștă). Dacă se culege, ai tu grijă, te rog, de corecturi**. În orice caz, roagă-l pe Donescu să-ți dea un răspuns precis. **Cartea trebuia să apară în 1940. Deja nu mai spune ceea ce gândesc eu acum**. De aceea, aș fi mai mulțumit **să primesc manuscrisul și să-l pun la punct"**[39].

Revine în altă scrisoare către Constantin Noica, la 10 decembrie 1941, fără a-i mai cere îndărăt manuscrisul:

„Te mai rog un lucru: Ce s-a făcut cu cartea mea de la *Vremea*? În mai, era gata de tipar. De-atunci, nu mai știu nimic. Nu-l poți hotărî pe Vladimir [Donescu] să-i dea drumul?"[40].

Revine către același la 26 aprilie 1942, cerându-i să-i corecteze amplu *Salazar* („munci și corvezi care-ți cad tot ție în spate... [...] te rog pe tine, ca un bun prieten și un scriitor cu simț al limbii, **să revizuiești manuscrisul**, pieptănând frazele prea bolovănoase, suprimând repetițiile de cuvinte, înlocuind pe unde crezi de cuviință cu sinonime sau perifraze"), pentru a relua problema cărților definitivate și neapărute:

„Să venim acum la *Mitul reintegrării*. Cartea aceasta este într-adevăr fără noroc. E o mică încercare ce **ar fi trebuit să apară încă de acum doi ani**. Întârzierea îi acordă o importanță pe care nu o merită. Unii se vor aștepta, poate, să citească o carte pretențioasă, când nu e vorba decât despre un simplu eseu, al cărui simplu merit este că va face pe Eugenio d'Ors să învețe românește. | Nu înțeleg cine poate fi **doamna care a luat manuscrisul**. Eu cred că a fost **pierdut la tipografie** sau că **l-a luat bătrânul meu**. Dacă nici Nina nu va avea mai mult noroc, singurul lucru de făcut este **să mi se trimeată corecturile** prin Herescu, **să văd *ce* lipsește și *cât* lipsește**"[41].

24. Scrisoare către Constantin Noica, Cascais, 21 septembrie 1941:

„Despre m[anu]s[cri]sele lui Nae [Ionescu] ți-a scris Nina. ***Zalmoxis* II.2 ar o minunată idee**, chiar dacă n-ar avea decât **nouăzeci-o sută [de] pagini**. Nu-ți dau însă răspunsul acum. Lasă-mă să mă gândesc, **să răscolesc prin manuscrisele și fișele purtate cu mine"**[42]. La 13 februarie 1942 îi scrie lui Alfredo Pimenta: „Je vous envoie les premiers deux fascicules de **ma revue *Zalmoxis***"[43].

Revine către același la 26 aprilie 1942, când îi descrie pe larg cum ar vedea sumarul pentru „*Zalmoxis* III (1940-

1941), un mare volum pentru care aș vrea să pregătesc **o serie de studii (cele mai multe deja schițate** sau **publicate fragmentar în românește)**"[44]. Tot către Noica, la 22 februarie 1943, face deja planuri pentru un volum al IV-lea din *Zalmoxis* niciodată apărut:

„În privința lui *Zalmoxis*, am urmărit de departe, dar cu patetică exasperare, toate dificultățile cu care ai luptat și lupți încă. [...] Mai **am ceva scris despre** [pentru?] ***Zalmoxis***, dar nu am timp de revizuit (vei vedea îndată de ce [celelalte cărți în lucru]), așa că las pentru **vol**[umul al] **IV**[-lea]. Te rog, amintește-i lui [Dionisie] Pippidi că e dator să scrie ceva pentru vol[umul al] IV[-lea] care, dacă vrea D[umne] zeu, **va fi pus sub tipar la toamnă și pentru care pregătesc *Meșterul Manole* și o versiune franceză mai științifică a *Mitului reintegrării***"[45].

Abia la 21 martie 1943 îi trimite lui Noica studiul său pentru *Zalmoxis* III, ultimul care avea să mai apară:

„Sper ca la primirea acestor rânduri *Zalmoxis* III să fi intrat sub tipar. Cum trec anii și se pierde timpul cu cereri de subvenție etc.! Textul pe care ți l-am trimis pentu *Zalmoxis* III își așteaptă rândul din 1937"[46]. Scrisoare către Alfredo Pimenta, 6 ianuarie 1944: „Je vous envoie **le 3e tome de mon *Zalmoxis***, avec le papier et l'imprimerie «de guerre»"[47].

25. Scrisoare către Constantin Noica, Cascais, 21 septembrie 1941:

„Încă ceva: întreabă-l pe [Alexandru] Rosetti ce s-a făcut cu **cartea mea *Insula lui Euthanasius*, care zace de vreo trei ani** [*sic!*] **în biroul F**[undațiilor] **R**[egale] și pentru care **am luat acont**. Dacă nu se tipărește în sezonul de toamnă, **să-mi trimeată manuscrisul prin curieri, ca să-l refac aici**"[48].

Revine în altă scrisoare către Constantin Noica, la 10 decembrie 1941, din nou fără a-i mai cere să-i trimită manuscrisul spre ameliorare (și semnând „al tău pe viață"):

„Și încă ceva: **ce se mai aude cu *Insula lui Euthanasius*, volum de eseuri predat de mine Fundațiilor în 1939?**"[49].

26. *Jurnal*, 27 septembrie 1941:

„**Mai multe cărți încep să-și facă loc în minte, alături de raftul cărților de mult visate**, pe care Dumnezeu știe dacă voi avea vreodată **timp să le scriu**"[50].

27. *Jurnal*, 4 noiembrie 1941:

„În fond, **de când am ieșit din lagăr, de trei ani, n-am produs efectiv mai nimic: *Secretul doctorului Honigberger*, *Mitul reintegrării*, *Iphigenia* – câteva studii**, și începutul din *Viață nouă*. Trei ani, de maturitate! | De atunci, fac foarte multe cărți în cap, dar nici măcar nu mă obosesc să le încep. **Am început, de mult, *La Mandragore* și *Introducerea în istoria religiilor*. Eram gata să încep: *Comentarii la Legenda Meșterului Manole*, *Anthropocosmos*, *Muntele magic* – le-am amânat**, împreună cu alte lucruri mai mărunte. **Adunasem odată mult material pentru o *Prolegomena to the Study of Indian Religion*, și vroiam să fac o a doua ediție, mult mai curajoasă, din *Yoga***. [...] | Întreg acest ocean de proiecte dovedește că sunt aproape să-mi pierd busola"[51].

Scrisoare către Alfredo Pimenta, 26 februarie 1943:

„Je vous envoie mon *Yoga* [...] **J'espère publier en France la deuxième édition de *Yoga*, car ce livre est tout à fait épuisé**"[52].

În iunie 1944: „*Omul ca simbol* – titlu cărții mele viitoare, prima mea carte filosofică"[53]. În *Jurnal*, la 15 martie 1946:

„Mă gândeam atunci, prin mai 1940, să scriu o carte, *Anthropocosmos*. Am adunat foarte mult material, cred că am înțeles cum trebuia pusă problema pentru ca toate aceste simboluri, rituri, credințe în legătură cu labirintul, mandala, omologarea peșterilor cu geografia infernală etc. să-și reveleze semnificațiile profunde și solidaritatea lor structurală – dar n-am scris aproape nimic"[54].

28. *Jurnal*, 10 noiembrie 1941, despre articole sale din 1928 despre Menéndes y Pelayo:

„am scris ceva consistent [...]: **un foileton în *Cuvântul*, plin de greșeli de tipar**"[55].

Dorea, e limpede, să fie toate corectate. Câteodată, prima cauză a apariției sau menținerii lor a fost el însuși. Cel mai simpatic o arată o însemnare din 2 iulie 1944:

„Încep *Isabel*, pentru a o corecta și [pentru] a pregăti o nouă ediție. [...] Am sfârșit-o entuziasmat, uitând s-o mai corectez"[56].

Revine la 15 aprilie 1945:

„Am reluat *Isabel* pentru a corecta și modifica textul în vederea unei eventuale noi ediții. (Cum sunt incapabil de orice lucru creator, mi-am propus să-mi revăd cărțile mai vechi.) Am ajuns la pagina 120. Tot atât de entuziasmat ca și astă-vară, când am recitit întreg romanul. Deși, uneori, derutat de lipsa mea de talent literar; unele capitole sunt scrise într-o limbă care poate fi orice în afară de limba românească. Niciodată n-am crezut că *pot* scrie atât de prost; sunt fraze pur și simplu streine, expresii stridente, termeni improprii etc. Îmi amintesc că erau zile, în vara 192[9], când scriam pe o grozavă căldură și cu un efort nebunesc; fiecare frază o scoteam cu forcepsul – ceea ce nu

mi s-a mai întâmplat decât cu anumite capitole din *Lumina ce se stinge*"[57].

29. *Jurnal*, 3 ianuarie 1942:

„Mă gândesc ce amuzant ar fi să scriu într-o zi **un catalog comentat al scrierilor mele inedite și O ISTORIE A TUTUROR MANUSCRISELOR**"[58].

30. *Jurnal*, 12 ianuarie 1942:

„Mă apropii de treizeci și cinci de ani. [...] **Opera mea e difuză, risipită, abandonată** pe mâna unor critici mediocri și interpreți modești ai **ideilor mele în istoria religiilor**, filozofia culturii și folclor – trebuie să-și găsească **un punct de reazem care s-o explice, s-o organizeze, s-o adâncească**. La drept vorbind, aș avea nevoie de mai multe puncte de reazem. Ele ar fi: [...] c) în morală, *Comentarii la Legenda Meșterului Manole*; d) în istoria și filosofia religiilor, *Introducere în istoria religiilor*; e) în filosofia culturii, *Symbole, mythe, culture*; în folclor, *La Mandragore*; în indianistică, ediția a II-a, refăcută, din *Yoga* și *Introducere în istoria religiilor indiene*; h) în eseu, *Muntele magic*. La toate astea, se mai adaugă alte lucrări, începute sau plănuite: o sinteză asupra originii științelor; o mitologie a morții, o geografie mitică, o istorie religioasă a Daciei. Restul, romane, studii, călătorii, drame moderne, politică – sunt detalii. | Pentru realizarea măcar a câtorva dintre aceste opere – de la *a* la *d* –, mi-ar trebui cel puțin cinci ani de muncă neîntreruptă"[59].

Scrisoare către Constantin Noica, 22 februarie 1943:

„la 10 februarie m-am întrerupt [de la roman] pentru a începe *Comentarii la legenda Meșterului Manole*. Dacă lucrurile merg cu aceeași intensitate, **sper să le termin într-o lună, căci gândesc problema de cinci-șase ani. Nu este o carte de erudiție, ci de «filosofie a culturii»** [...] **Pentru prima oară las frâu liber curajului meu metafizic. Aș vrea s-o public îndată ce o voi termina**. Te rog pe tine **să întrebi de pe acum la Fundații dacă o carte de 120 [de] pagini ar putea fi tipărită în o lună de zile**. Dacă sunt aglomerați, **voi încerca** [la] ***Vremea***. Dacă nu, **îți voi trimite bani s-o tipărești tu unde vei găsi de cuviință**. Cartea se va vinde"[60].

31. Scrisoare către Nina Eliade, 14 mai 1942:

„**În privința *Mitului reintegrării*, după câte mi-am putut da seama, lipsesc mai multe pagini. Le voi reconstitui la București**"[61]. Revine la 16 mai 1942 către ea: „**Ai rezolvat misterul *Mitului reintegrării*? Sper că, în cel mai rău caz, mi-ai trimis corecturile prin Herescu, să văd ce se poate aranja. Țin foarte mult ca această carte să apară**, după cum țin să apară și *Iphigenia*. Mai ales că **multă vreme de aici înainte nu voi mai putea publica o carte bună**"[62].

32. Scrisoare către Nina Eliade, 15 mai 1942, despre *Salazar și revoluția în Portugalia*:

„Adaug, acum, **un capitol din *Salazar*, care, după cum vezi, nu este dactilografiat în întregime**. Textul este însă destul de clar și, dacă veți face corecturile împreună cu Dinu [Noica], sunt șanse **să scape foarte puțin greșeli**. [...] P.S. Cartea se numește *Salazar și revoluția în Portugalia*, **iar nu *contrarevoluția*, ca mai înainte**"[63].

La fel, într-o scrisoare scrisă pe fugă a doua zi:

„Am schimbat titlul cărții: *S.*[*alazar*] *și revoluția în Portugalia*. Justific astfel partea întâi a cărții, care nu vorbește decât de revoluții"[64].

33. *Jurnal*, 25 mai 1942:

„Nu, jurnalul acesta **își pierde complet sensul și rostul** dacă-l voi continua ca până acum, **scriindu-l pe foițe separate**. Ar trebui să cumpăr un caiet pe care să-l păstrez necontenit pe masa mea de lucru și să-l port cu mine în călătorii"[65].

34. Scrisoare către Nina Eliade, 13 iunie 1942:

„După douăsprezece zile de oarecare vacanță, sunt din nou înjugat la o lucrare pentru care nu simt nici o atracție [micul volum portughez despre istoria României]. Dar trebuie să o scriu – și o voi scrie. Mă bucur că măcar **în august voi putea relua** fie romanul, fie **una din[tre] cărțile mele, și numai ale mele**"[66].

35. *Jurnal*, 29 iunie 1942, pregătind ultima reîntoarcere la București și în arhiva sa:

„Hotărăsc plecarea (cincisprezece zile permisie) pentru 10 iulie. Avion prin Germania". La 13 iulie, scriindu-i Ninei, exprima expectativa: „În privința acestei veniri n-am luat nici o hotărâre. Aș vrea să vin prin iulie [...] Dar am de scris cartea despre România, pe care am început-o ieri"[67].

36. *Jurnal*, 3 iulie 1942:

„Hotărăsc plecarea în țară peste câteva zile. [...] Lipsesc de doi ani și trei luni. Îmi făgăduiesc să nu mă întorc decât în caz de rechemare. De data aceasta, vreau să lămuresc foarte multe lucruri: [...] **refacerea *Mitului reintegrării*** [...] Permisia de cincisprezece zile [...] va rezolva toate acestea. Plec cu avionul direct Lisabona-Berlin, iar de acolo fie cu avionul, fie cu trenul".

Jurnal [„București, iulie"]:

„Sosesc luni 13 iulie, după două zile petrecute la Berlin [...]"[68].

37. *Jurnal*, „August" 1942:

„Adevărul este că nu mai sunt ce-am fost. Dacă lucrez cinci-șase ceasuri, am insomnii până la 3 dimineața [...] adăugată celeilalte mari tragedii – pierderea memoriei – oboseala aceasta va trebui cu timpul să-mi modifice viața. fără să vreau, mă voi îndepărta de savantlâc. (Era de altfel și timpul!) În cap, port câteva cărți de filosofie a culturii fără note. **Nu că n-aș avea notele**, însă încep să nu mai cred în ele. Mai grav e că pot lucra atât de puțin, tocmai acum, când încep să văd lucrurile clar"[69].

38. *Jurnal*, 12 septembrie, *ca urmare* a reîntâlnirii cu propriile-i manuscrise și – se poate cu ușurință presupune[70] – a preluării unor **mape cu note de tipul celor editate critic în aceste volume**:

„Refac un capitol din *Mătrăguna*, pentru volumul III din *Zalmoxis*. Din nou, pasiunea pentru istoria religiilor. Am atâtea studii în cap, și eu mă mulțumesc cu **frânturi amorfe scrise cu mulți ani în urmă**"[71].

39. *Jurnal*, „Octombrie" 1942:

„Cât de **imperfectă și fragmentară** mi se pare **opera mea publicată**. Foarte multe lucruri neinteresante din punctul de vedere al «doctrinei», deși[72] senzaționale din punct de vedere biografic. **Eu încerc un lucru grandios: o nouă sinteză a culturii universale**. [...] **o mare seriozitate față de *fapt*[73], respectul documentului** [...]"[74].

Revine la 11 februarie 1943:

„**Marea mea pasiune pentru erudiția de fapte**, obsesia mea de a culege și aduna **cât mai multe fapte și documente** înainte de a schița cea mai modestă explicare teoretică [...] ezitarea mea față de «teoreticienii» istoriilor [?] religiilor și etnografiei. **Nu vreau teorii**; astea le fac și eu; **vreau fapte, cât mai multe fapte**, pentru a nu pierde niciodată contactul cu realitatea"[75].

40. *Jurnal*, 15 octombrie 1942:

„Trăiesc o perioadă de năvală a gândurilor, de ardere aprigă. Insomniile au reînceput de câteva săptămâni. Noaptea, când mă lupt ca s-adorm, **îmi trec prin minte «sisteme» întregi, și fac planul a încă o duzină de cărți**. [...] Amân din nou câteva cărți care «pleznesc» în mine de câțiva ani"[76].

41. *Jurnal*, noiembrie 1942, Madrid:

„Notițele și schemele de meditație **în caietul negru**".

La Toledo, în aceeași lună, următoarea însemnare:

„Mi-am luat carnetul ca să însemn, dar [...] nu am timp decât să schițez punctele de plecare pentru meditațiile mele de mai târziu. Fiecare cuvânt, fiecare nume însemnat **în carnetul meu negru** îmi evocă anumite emoții, anumite gânduri pe care, atunci când îmi voi scrie impresiile din Spania, le voi amplifica".

Apoi la Madrid: „**Note luate** în cele opt ședințe în Muzeul Prado"[77]. Mai târziu, la 2 octombrie 1943: „Însemnări – pentru eventuala mea carte de amintiri și comentarii portugheze – **în carnetul negru**". Sub o însemnare din 18 martie 1945 apare mențiunea „[19-26 marie, transcris din carnetul negru]"[78], adică un carnet de călătorie (aici: pelerinajul la Fátima) transcris în manuscrisul jurnalului, dar din care, notează editorii, „lipsește pagina 372". La fel, însemnarea din 7 august 1945 despre bomba atomică „pe care aliații au lansat-o în Hiroshima" se încheie cu „Mai e și un alt aspect al acestei invenții, asupra căruia voi reveni cândva", dar tocmai aici editorii notează că „[l] ipsește pagina 419 a manuscrisului"[79].

Jurnal, 12 noiembrie 1942:

„Totul avea, pentru culturile tradiționale, o semnificație cosmică și soteriologică. Se apropie timpul să spun lucrurile acestea într-o *mare* carte"[80].

43. *Jurnal*, 15 noiembrie 1942:

„Niciodată n-am avut vreo pasiune, cât de mică, pentru cărțile vechi și rare, pentru ediții de lux etc. În biblioteca mea, în afară de două cărți din sec. XVIII și ediția întâi (1914) din *À la recherche du temps perdu* – nu se găsesc decât ediții moderne. **Obsesia mea este ediția critică, textul sigur, monografia erudită, informația completă**. Nici la Londra, nici la Madrid, și nici aici, la Lisabona, unde am bani n-am răscolit anticariatele pentru cărți vechi – ci numai **pentru publicații erudite serioase**, care erau epuizate în librării"[81].

44. *Jurnal*, 12 și 29 decembrie 1942, apoi 7 ianuarie 1943: „gândind în limitele [*sic*] lui mari un roman, căruia i-aș spune *Apocalips* (deși nu are nimic de-a face cu romanul cu același titlu **de acum câțiva ani, angajat de «Cugetarea», și abandonat definitiv**" „[...] romanul început acum două săptămâni (nu știu dacă îi voi păstra titlul *Apocalips*, găsit pentru un alt roman, fantastic, la care am renunțat dintr-o mie și unul de motive. [...] Romanul pe care-l lucrez e un lucru unic și inactual. *Viață nouă* e abandonat pentru că mă paralizează gândul că ar fi un roman postum. Iar lucrurile filosofice și științifice ar fi o ușoară provocare"[82]. Mai târziu, la 10 februarie 1943: „Văzând că nu pot lucra la *Apocalips*, am început *Comentarii la Legenda Meșterului Manole*"[83]. În *Memorii*, rememorând recitirea manuscrisului *Viață nouă*: „M-a cuprins o imensă melancolie. A trebuit să recunosc că eșuasem și de data aceasta. [...] L-am abandonat, sperând, totuși, că-l voi putea rescrie mai târziu. Dar de atunci n-am mai deschis manuscrisul"[84] (pe care totuși,

luându-l în 1945 la Paris, l-a păstrat restul vieții).

45. *Jurnal*, 18 decembrie 1942:

„alte lucruri pasionante, pe care nu am curajul să le scriu în caiet (Dumnezeu știe în ce mâini ar putea cădea înainte de a-l ascunde bine, în țară”[85].

46. *Jurnal*, 5 ianuarie 1943:

„Când redactez un tratat științific, cel puțin nu-mi pierd timpul pe care nu-l consum cu scrisul; e **un timp în care recitesc fișele**, aprofundez o problemă, gândesc, dar nu e un timp pe care îl omor. [...] **Nu pot lucra decât având certitudinea că pot rămâne un timp indefinit la masa de scris**”[86].

47. *Jurnal*, 7 ianuarie 1943:

„pentru că nu pot trăi fără să mă lupt cu gândurile, ar trebui să-mi cumpăr **un mare caiet în care să însemn**, cu mai multă iubire decât am făcut-o până acum, recolta fiecărei zile. Ar fi și mai interesant, pentru că eu n-am notat niciodată în acest jurnal reflecțiile filosofice, observațiile științifice, anecdotele erudite etc.”[87].

48. *Jurnal*, 9 ianuarie 1943:

„**Clasând astăzi HÂRTIUȚELE de pe masa mea de lucru și din sertare** [...] **le-am transcris ca să le salvez de o eventuală înecare în MASA HÂRTIUȚELOR ȘI NOTELOR CARE INUNDĂ SERTARELE**”[88].

49. *Jurnal*, 19 ianuarie 1943:

„Îmi dau foarte bine seama ce e caduc și ce e permanent în producția mea. [...] Dacă voi avea odată timp, voi scrie o carte despre întreaga mea opera – literară și filosofică”[89].

50. *Jurnal*, 21 ianuarie 1943:

„**după obiceiul meu**, de la *Huliganii* încoace, **notez ziua și numărul de pagini scrise**”[90].

51. *Jurnal*, 24 ianuarie 1943:

„aflu că Gicu a fost arestat și internat în lagăr. [...] | **Mă gândesc cu groază ce s-a întâmplat cu jurnalul meu**, care e la Gicu în păstrare”[91]. Eliade către Handoca, la 22 octombrie 1981: „dacă s-au păstrat *toate* jurnalele mele”[92].

52. *Jurnal*, 30 ianuarie 1943:

„**Când am fost astă-vară la București, am luat cu mine** *Poetical Works* de Shelley, în ediția lui Dowdant de la Macmillan. **Un volum legat în piele, pe care l-am cumpărat la Calcutta** și care **m-a întovărășit în multe din**[tre[93]] **călătoriile mele**. L-am **luat și la Ciuc**”[94].

53. *Jurnal*, 5 februarie 1943:

„(Ce fericit eram în India.)”[95].

54. *Jurnal*, 23 martie 1945:

„Ies din timp. Retrăiesc acei fericiți ani 1934-1937”[96].

55. *Jurnal*, 6 februarie 1943:

„Eu n-am scris până acum nici o capodoperă, pentru că **niciodată nu am avut sentimentul că scriu ceva care ar putea fi ultima mea carte** – ultimă nu în sens cronologic, ci existențial; că am spus tot ce sunt, știu și simt eu. **Întotdeauna, redactând, aveam impresia că mă exersez** pentru altceva, mai mare; am fost plin de reticențe, bătându-mi uneori joc de geniul meu, de posibilitățile mele. | **Eu m-am comparat, de când aveam douăzeci-douăzeci și cinci de ani, cu Goethe**. Îmi spuneam că nu voi scrie decât întâmplător o *carte* mare – dar că **opera mea, în întregimea ei**, va fi mare, va fi importantă. De fapt, ceea ce se citește de către toată lumea din Goethe e *Werther* și *Faust I*. Exact cum se va citi, cât va exista limbă românească, *Maitreyi*. Dar nu acest [lucru] e interesant, ci **opera mea considerată în totalitatea ei**. Acest sentiment (că nu mă pot revela total într-o singură carte) m-a făcut să nu scriu capodopere”[97].

56. *Jurnal*, 8 martie 1943 (așadar în preziua zilei de naștere, așa cum și-o sărbătorea):

„Din toamna lui 1937 a început șirul catastrofelor. [...] **În acest timp, am scris vreo opt cărți**, dar nici o capodoperă. **De-abia cele trei cărți la care lucrez acum mă vor spori, vor oglindi pe omul de treizeci și șase de ani**. Trebuie să mă grăbesc...”[98].

57. Către Noica, 21 martie 1943:

„evident, liniștea materială de care mă bucur de trei ani trebuie scump plătită. Nu mi se pot da atâtea lucruri – pace, lumină, **țigări**, cafea, bani de buzunar – fără să dau nimic în schimb. [...] am sacrificat sărăcia mea stenică și **cel puțin două cărți de maturitate, pe care încă nu le-am scris**, pentru că n-am fost silit nici de proprietar, nici de prieteni, ca să le scriu”[99].

58. Scrisoare către Constantin Noica, 21 martie 1943:

„**Începe să mă plictisească decalajul acesta între gândirea mea și operele care văd lumina tiparului. Sunt întotdeauna înapoi cu cel puțin patru-cinci ani.** Cum mă aflu în preajma maturității, este penibil să apar cu **lucrări elaborate și redactate** în fazele pregătitoare”[100].

Plusează către sine în *Jurnal*, 16 aprilie 1943:

„«sunt în urmă» cu gândirea mea formulată [acum] cincișase ani”[101], adică exact în perioada din care provin câteva dintre manuscrisele inedite din patrimoniul Institutului. Oblic, același lucru două zile mai târziu: „Prin curier **primesc astăzi *Insula lui Euthanasius*, și-o răsfoiesc cu emoție. Trebuia să apară în 1939**. Pe cine va mai interesa, astăzi?”

Note

1. Handoca 1996, pp. 115-116, scriind peste tot Schmidt în loc de Schmitt, și chiar „Carol Schmidt” (Handoca 1996, p. 117).
2. Cf. Goruneanu 1991, reluat în Handoca 1996, pp. 116-117.
3. Handoca 1996, p. 116.
4. Grottanelli 2002, pp. 327, 342, 354 *vs*. Grottanelli 2008, p. 305.
5. Bulgăr [1981/1984] 1991, pp. 75-76 | 1998, pp. 114-115.
6. Eliade 1935, p. 120.
7. Transcris de M. Handoca „*Bhagavad-Gita*” (Eliade 2008, p. 198).
8. Transcris de M. Handoca „desprins” (Eliade 2008, p. 198).
9. Probabil mai ales după 18 septembrie 1930.
10. Celebrul dicționar *Sanskrit-English* colonial al lui Monier Monier-Williams (1899, cu frecvente reeditări până azi). M. Handoca a transcris „Monnier Williams” (Eliade 2008, p. 199).
11. Eliade își transcrie aici chiar observația din *Șantier*, 1935, p. 120 (cf. *supra*), pe care M. Handoca o păstrează (Eliade 2008, p. 199) și o retranscrie (Eliade 2008, p. 202 n. 1).
12. Foarte probabil Mihail Sebastian, pe care după ieșirea din lagăr și sanatoriu îl va mai revedea de foarte puține ori, însă abia în 1939 (la 8 februarie, 22 iulie și 25 septembrie 1939), iar apoi niciodată. Amintirea lui Sebastian nu este reactivată deloc întâmplător. În chiar zilele scrierii articolului „Pagini regăsite” și ale acestui articol care avea să nu mai fie publicat de Eliade, Mihail Sebastian nota în *Jurnalul* său: „Marți, de Sfântul Niculae, i-am trimis Ninei, de ziua ei, o floare și câteva rânduri, în care îi spuneam că ezit să vin la ei, de vreme ce Mircea, fiind în București de atâta vreme, nu mi-a dat nici un semn de viață. | Ieri, la Fundație, găsesc o scrisoare din partea ei, o scrisoare de mulțumiri, de simplă politețe, nici rece, nici cordială, tocmai bine indiferentă: «Grelele încercări prin care am trecut, Mircea și cu mine, ne-au făcut să ne izolăm complet de lume». | Îi înțeleg foarte bine. Simt că de la moartea lui Codreanu ei trebuie să se considere în doliu. Dacă m-ar primi pe mine, ar avea poate sentimentul că trădează o cauză. Sunt lucruri ireparabile, care nu mai lasă loc nici pentru amintiri” (sâmbătă, 10 decembrie 1938). Așadar, la 6 decembrie 1938, Mircea și Nina Eliade primesc un semn de la Sebastian, care este evocat – prin inițiale și în chip de prieten îndepărtat – cu reactualizarea unui dialog mai vechi, conjunctura sprijinind o datare cât mai precisă a celui de-al doilea articol. Mai mult, comparația dintre *Șantier* (din a cărui elaborare fac parte Caietele editate în MEUM) și *Jurnalul unui om dezamăgit* al lui W.N.P. Barbellion apare în cronica lui Sebastian la *Șantier* din *Rampa*, la 24 mai 1935: „Există o carte cu care *Șantierul* d-lui Eliade are multe apropieri de atitudine în fața existenței (deși cei oameni care au scris sunt în destule privinți deosebiți). E o carte despre care am scris adesea în ultimii patru ani, am recomandat-o cât am putut, am trecut-o din mână în mână, m-am silit să fiu – recunosc, fără prea mare succes – colportorul ei. Această carte este *Jurnalul unui om dezamăgit* de W.P.N. Barbellion (cetiți-o, dacă o găsiți!). De la lectura lui Barbellion, nu-mi amintesc să fi întâlnit o carte mai revelatoare. *Șantierul* d-lui Eliade face parte din aceeași familie. Când va fi tradus într-o limbă occidentală, aceste două cărți vor sta alături, în bibliotecă” (Sebastian 2002, p. 307). Vezi cum descrie Teodora Dumitru relația Sebastian-Eliade într-un articol recent propus în urma studierii unui manuscris inedit al lui Mihail Sebastian în Teodora Dumitru, „Ineditul jurnal din 1930-1931 al lui Mihail Sebastian – un preview al întregii sale opere”, *Transilvania*, nr. 2 (2023): 26-41. Vezi și Alexandra Oprescu, „Un manuscris ascuns în văzul lumii: jurnalul lui Mihail Sebastian din anii 1930-1931”, *Transilvania*, nr. 2 (2023): 17-25.
13. Transcris de M. Handoca „Barbellian” (Eliade 2008, p. 199).
14. Putem presupune că acest manuscris sau printre aceste manuscrise era *La Mandragore*, carte începută într-adevăr cu șapte ani înainte și care se va regăsi în *Zalmoxis*, început în acel an 1938 (dar capitol apărut abia în 1943).
15. Eliade 2008, pp. 197-202.
16. Eliade [1940-1942] 1999, p. 203 (transcris *29 aprilie*) | [2006] 2007, p. 386.
17. Eliade [1940-1942] 1999, p. 203 | [2006] 2007, p. 386.
18. Eliade [1940-1942] 1999 | [2006] 2007, p. 395.
19. Eliade [1940-1942] 1999, p. 204 | [2006] 2007, p. 387.
20. Eliade [1940-1942] 1999, p. 205 (transcris *mss-ul*) | [2006] 2007, p. 388.
21. Eliade [1940-1942] 1999, p. 207 | [2006] 2007, p. 390.
22. Eliade [2006] 2007, p. 426.
23. Eliade [2006] 2007, p. 426.

24. Eliade [2006] 2007, p. 427.
25. Eliade [2006] 2007, p. 429.
26. Eliade [2006] 2007, p. 430. Mihail Sebastian, *Jurnal*, 16 mai 1941: „[...] Mircea – spune Nina – nu e mulțumit. Muncește ca un rob la legație. E dezolat că nu poate scrie. Își risipește geniul în lucruri mărunte. Ar prefera să revină în Palade 43, fără bani, dar liber. În plus, uneori îl bate gândul de a lăsa totul baltă și de a se retrage într-o mănăstire. Ar vrea să se călugărească. Am încercat s-o liniștesc. Să n-aibă grijă. Mircea nici nu se va reîntoarce în Palade 43, și nici nu se va călugări. Cel puțin nu deocamdată" (Sebastian 1996, p. 334).
27. Eliade [2006] 2007, p. 438.
28. Eliade [1940-1942] 1999, p. 209 | [2006] 2007, p. 390.
29. Eliade 1999-2004, vol. III, pp. 97-98 (aici 97) | [2006] 2007, pp. 498-499 (aici 498).
30. Eliade [2006] 2007, p. 432.
31. Eliade [2006] 2007, p. 433.
32. Eliade [2006] 2007, p. 434.
33. Eliade [1940-1942] 1999, p. 209 (transcris *ms-ului*) | [2006] 2007, p. 391.
34. Eliade [1940-1942] 1999, pp. 209-210 | [2006] 2007, p. 391.
35. Eliade [1940-1942] 1999, p. 212 | [2006] 2007, p. 393.
36. Eliade [1940-1942] 1999, p. 213 | [2006] 2007, p. 394.
37. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 351-353 (aici 353) | [2006] 2007, pp. 465-467 (aici 467). Totuși, nu tocmai „ca s-o introducă în roman", cum parafraza M. Handoca (1996, p. 140).
38. Eliade [1940-1942] 1999, p. 215 | [2006] 2007, p. 396.
39. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 351-353 (aici 353) | [2006] 2007, pp. 465-467 (aici 467).
40. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 354-355 (aici 355) | [2006] 2007, p. 468.
41. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 355-358 (aici 357) | [2006] 2007, pp. 469-471 (aici 470).
42. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 351-353 (aici 353) | [2006] 2007, pp. 465-467 (aici 467).
43. Eliade 1999-2004, vol. II, p. 490 | [2006] 2007, p. 483 (numai în traducere).
44. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 355-358 (aici 357) | [2006] 2007, pp. 469-471 (aici 470-471).
45. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 358-360 (aici 359) | [2006] 2007, pp. 472-474 (aici 472).
46. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 360-361 | [2006] 2007, pp. 474-475. Printre colaboratorii români avuți în vedere în acea perioadă s-au numărat mai mulți membri și susținători ai Gărzii de Fier, precum sociologul, etnograful și ideologul legionar Ernest Bernea (1905-1990) sau arheologul Vladimir Dumitrescu (1902-1991), membru (din 1932) și chiar comandant legionar (din 1937), numit în cursul guvernării legionare secretar general în ministerul Cultelor.
47. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 504-505 (aici 505) | [2006] 2007, pp. 490-491 (aici p. 491, numai în traducere).
48. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 351-353 (aici 353) | [2006] 2007, pp. 465-467 (aici 467).
49. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 354-355 (aici 355) | [2006] 2007, p. 468. De corectat Handoca 1996, p. 130: „*Mitul reintegrării* și *Insula lui Euthanasius*, depuse la edituri încă din 1940".
50. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 106.
51. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 109. Discutat în Ciurtin 2000, 9-10.
52. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 494-495 | [2006] 2007, p. 485 (numai în traducere).
53. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 234.
54. Eliade 1993, vol. I, p. 70. Preluat în Handoca 1996, p. 103.
55. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 110.
56. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 238.
57. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, pp. 355-356.
58. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 114.
59. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 115.
60. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 358-360 (aici 359) | [2006] 2007, pp. 472-474 (aici 473).
61. Eliade [2006] 2007, p. 436.
62. Eliade [2006] 2007, p. 439.
63. Eliade [2006] 2007, pp. 436-438.
64. Eliade [2006] 2007, p. 439.
65. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 122.
66. Eliade [2006] 2007, p. 441.
67. Eliade [2006] 2007, p. 441.
68. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, pp. 126-127.
69. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 134.
70. Despre *La Mandrogore*, anunțată chiar de mai multe ori prin 1937-1938, vezi deja Ciurtin 2000 (unde și este inclus capitolul

la care menționează aici că lucra). Revine în jurnal la 28 martie 1943, când susține o conferință la Institutul de Etnografie și Arheologie din Lisabona („Ethnobotanique roumaine comparée. La cueillette des plantes magiques"): „**Un studiu** din ciclul mătrăgunei, care **doarme în sertar de șase ani**" (p. 187). Vezi și Ciurtin 2000, 16-17.

71. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 136.
72. Editorii transcriu *deci*.
73. În ediția din 2006 | 2007 nu este subliniat.
74. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 140.
75. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, pp. 183-184.
76. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, pp. 140-141.
77. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, pp. 142 și 147.
78. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 342.
79. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 376.
80. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 151: care ar putea să fie (sau ar putea să *nu* fie) *Traité d'histoire des religions*.
81. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 152.
82. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, pp. 158 și 163, respectiv 166-167.
83. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 183.
84. Eliade 1991, vol. 2, p. 60. Cf. și Handoca 1996, p. 140.
85. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 159.
86. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 166.
87. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 167.
88. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, pp. 167-168.
89. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 172.
90. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 174.
91. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 175.
92. Sublinierea lui Eliade(cf. *EAA* I, 1999, p. 407).
93. Întregirea editorilor.
94. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 179.
95. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 181.
96. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 247.
97. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 182.
98. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 186 (am suprimat virgula după *1937*).
99. Eliade 1999-2004, vol. II, p. 361 | [2006] 2007, p. 475.
100. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 360-361 | [2006] 2007, pp. 474-475.
101. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 189 (cu întregirea editorilor).

Bibliography

Bulgăr, Gh. "Convorbire cu prof. univ. dr. Gh. Bulgăr (1984), Amintiri despre Mircea Eliade" [Conversation with Prof. Dr. Gh. Bulgăr (1984), Reminiscences about Mircea Eliade]. In Gh. Bulgăr, *Mircea Eliade în actualitate – erudiție și artă; corespondențe* [Mircea Eliade nowadays – erudition and art. Correspondences], 74-81. Baia Mare: Editura Gutinul, 1991.

Ciurtin, Eugen (coordinator), Andreea Apostu (scientific secretary), Ionuț Daniel Băncilă, Daniela Dumbravă, Octavian-Adrian Negoiță, Cătălin Pavel, Vlad Șovărel, and Bogdan Tătaru-Cazaban, eds. ECCE | *Ediția critică completă Eliade. Opera științifică (ante 1945)* [The Complete Critical Edition of Mircea Eliade's Scholarly Works before 1945], vol. I-II. Bucharest: Institute for the History of Religions, 2023.

Ciurtin, Eugen, and Andreea Apostu. "Mircea Eliade's Unpublished Manuscripts from Private Collections I-III." *Transilvania*, no. 1 (2023): 1-22. https://doi.org/10.51391/trva.2023.01.01.

Ciurtin, Eugen, and Andreea Apostu. "Mircea Eliade's Unpublished Manuscripts from Private Collections II. Notebooks I & II (Calcutta, 1929-1931). Concordances A-E." Transilvania, no. 2 (2023): 1-16. https://doi.org/10.51391/trva.2023.02.01.

Ciurtin, Eugen, and Andreea Apostu. "Mircea Eliade's Unpublished Manuscripts from Private Collections III. Notebooks I & II (Calcutta, 1929-1931). Commentary." *Transilvania*, no. 3 (2023): 1-16. https://doi.org/10.51391/trva.2023.03.01.

Ciurtin, Eugen. "Studiu introductiv: *Zalmoxis* (1938-1942)". In *Zalmoxis. Revistă de studii religioase*, published under the coordination of Mircea Eliade. Edited, introduced, and annotated by Eugen Ciurtin, 7-55. Iași-Bucharest: Polirom, 2000.

Dumitru, Teodora. "Ineditul jurnal din 1930-1931 al lui Mihail Sebastian – un preview al întregii sale opere" [Mihail Sebastian's Unpublished Diary From 1930-1931: A Preview of His Entire Work]. *Transilvania*, no. 2 (2023): 26-41.

Eliade, Mircea. "Jurnalul romanului *Viață nouă*." In Mircea Eliade, *Viață nouă. Roman*, ed. by Mircea Handoca. Series "Folio," no. 5, Supplement of the weekly "Jurnalul literar," 203-219. Bucharest: Editura „Jurnalul literar", 1999. Republ. in Eliade [1941-1945

| 2006] 2007, vol. I, pp. 386-399. Eliade [1940-1942] 1999 | [2006] 2007.
Eliade, Mircea. *Diario portugués*. Traducción del rumano de Joaquín Garrigós. Barcelona: Editorial Kairós, 2001.
Eliade, Mircea. *Europa, Asia, America... Corespondență* [*Europe, Asia, America... Correspondence*]. Edited and index by Mircea Handoca. Bucharest: Humanitas, vol. I (*A-H*), 1999, vol. II (*I-P*) and vol. III *(R-Z)*, 2004.
Eliade, Mircea. *Jurnal I (1945-1969)* [*Journal I*]. Ed. by Mircea Handoca. Bucharest: Humanitas, 1993.
Eliade, Mircea. *Jurnalul portughez și alte scrieri* [Portuguese Diary and Other Writings]. Edited and introduced by Sorin Alexandrescu, Florin Țurcanu, and Mihai Zamfir. Bucharest: Humanitas, 2006. 2nd revised edition, 2007. vol. I. Eliade [1941-1945 | 2006] 2007
Eliade, Mircea. *Memorii* [Autobiography]. Ed. by Mircea Handoca, vol. I. Bucharest: Humanitas, 1991.
Eliade, Mircea. *Șantier*. *Roman indirect* [Work in Progress. An Indirect Novel] [on the cover *Șantier. Roman*]. Bucharest: „Cugetarea" [P.C. Georgescu-Delafras], 1935.
Grottanelli, Cristiano. "Mircea Eliade, Carl Schmitt, René Guénon, 1942". *Revue de l'Histoire des Religions* 219, no. 3 (2002): 325-356.
Grottanelli, Cristiano. "War-time Connections: Dumézil and Eliade, Eliade and Schmitt, Schmitt and Evola, Drieu la Rochelle and Dumézil". In *The Study of Religion under the Impact of Facism*, edited by Horst Junginger, 303-314. Leiden-Boston: Brill, 2008.
Handoca, Mircea. *Convorbiri cu și despre Eliade* [Conversations with and on Eliade]. Bucharest: Humanitas, 1998.
Handoca, Mircea. *Mircea Eliade – pagini regăsite* [Mircea Eliade - Retrieved Pages]. Bucharest: Lider, 2008.
Handoca, Mircea. *Pe urmele lui Mircea Eliade* [On the Trails of Mircea Eliade]. Târgu-Mureș: Editura Petru Maior, 1996.
Oprescu, Alexandra. "Un manuscris ascuns în văzul lumii: jurnalul lui Mihail Sebastian din anii 1930-1931" [A Manuscript Hidden in Plain Sight: Mihail Sebastian's Journal Kept During 1930-1931]. *Transilvania*, no. 2 (2023): 17-25.
Sebastian, Mihail. *Jurnal 1935-1944* [Journal, 1935-1944]. Bucharest: Humanitas, 1996.
Sebastian, Mihail. *Jurnal de epocă. Publicistică* [Journal of an epoch. Newspaper articles]. Edited and introduced by Cornelia Ștefănescu. Bucharest: Academia Română – Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu", 2002.